

1302-2002. De Guldensporenslag en zijn nagalm in de moderne tijd¹

P. C. M. HOPPENBROUWERS

Terwijl 11 juli voor rechtgeaarde Ollanders een dag van rouw is — de dag nadat de Vader des Vaderlands door moordenaarshand werd omgebracht — is het bij de zuiderburen feest. Op 11 juli 1302 behaalden ze hun grootste militaire overwinning ooit in de Guldensporenslag voor de poorten van Kortrijk. Een eeuw geleden, bij de zeshonderdjarige herdenking van dit wapenfeit, was ‘1302’ in Vlaamssprekend België uitgegroeid tot een historisch identificatiepunt van de eerste orde waarvoor men massaal de straat op ging.² In 2002 was dat allemaal wat minder, maar helemaal ongemerkt is de elfde juli zeker niet voorbijgegaan. Dat was mede te danken aan historici die de gelegenheid hebben aangegrepen om het collectieve geheugen der Belgen op eigentijdse wijze op te poetsen, dus niet meer door op nationale trots te tamboeren maar veeleer door zoveel mogelijk verschillende, bij voorkeur nieuwe, en in elk geval allemaal wetenschappelijk gefundeerde interpretaties van 1302 aan te reiken aan een breed publiek dat geïnteresseerd is in het verleden van het eigen land. Die interpretaties hebben niet meer uitsluitend betrekking op de gebeurtenissen zelf en de directe historische context waarin die lagen ingebed, of op hun oorzaak en hun gevolg, maar (vooral) ook op de wording van 1302 tot een wezenlijk onderdeel van de nationale mythevorming in zowel België als Vlaanderen. Het betekent tevens dat de studie van de Guldensporenslag inmiddels niet meer uitsluitend het terrein is van mediëvisten van allerlei slag (historici, medioneerlandisten, archeologen); daarnaast eisen vertegenwoordigers van de politieke geschiedenis van de moderne tijd en van de cultuur- en ideeëngeschiedenis een plaats op. Dat alleen al maakt de berg literatuur die in 2002 is verschenen en waarvan hier slechts een deel wordt besproken, tot boeiende lectuur.³

1 In dit artikel worden de volgende publicaties besproken: C. Billen, e. a., *1302 Revisited/1302 Herbekeken* (Brussel: IMAVO, 2003, 177 blz., ISBN 90 75368 17 8). M. de Bruijn, Ch. Broer, *Volc te voet. Gevolgen van de Guldensporenslag voor de opkomst van de burgerij in de Noordelijke Nederlanden* (Volkscultuur XIV; Utrecht: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, 2002, 63 blz., ISBN 90 7184 053 0). R. C. van Caenegem, ed., *1302. Feiten en mythen van de Guldensporenslag* (Antwerpen: Mercatorfonds, 2002, 301 blz., ISBN 90 6153 516 6). G. H. Nörtemann, *Im Spiegelkabinett der Historie. Der Mythos der Schlacht von Kortrijk und die Erfindung Flanderens im 19. Jahrhundert* (Dissertatie Universität Bielefeld 2002; Berlin: Logos Verlag, 2002, 492 blz., ISBN 3 8325 0081 2). P. Trio, D. Heirbaut, D. van den Auweele, ed., *Omtrent 1302* (Alfred Cauchie reeks IV; Leuven: Universitaire pers Leuven, 2002, 269 blz., ISBN 90 5867 208 5). J. F. Verbruggen, R. Falter, *1302. Opstand in Vlaanderen* (Tielt: Lannoo, 2001, 278 blz., ISBN 90 209 4412 6).

2 In het vervolg zal ik, net als veel andere auteurs, ‘1302’ en ‘Kortrijk’ korthedshalve gebruiken om de gebeurtenissen in Vlaanderen rond 1300 en hun verwerking in de latere geschiedschrijving, literatuur en beeldende kunsten aan te duiden.

3 De complete oogst aan literatuur — voor een belangrijk deel bestaande uit heruitgaven — is te vinden op de website www.liebaart.org.

VAN MEMORABELE GEBEURTENIS TOT LIEU DE MÉMOIRE, EN WEER TERUG

Les één van elke cursus geschiedfilosofie leert dat dingen die in het verleden zijn gebeurd pas historische gebeurtenissen worden als er achteraf betekenis aan is gegeven. 1302 is wel heel geschikt om die les nader te adstrueren. Keer op keer blijkt immers, hoezeer 1302 in alle opzichten een veelgelaagde historische ‘constructie’ is, een bouwsel dat vrijwel onmiddellijk na de Guldensporenslag in de steigers werd gezet. Kale feiten en verdichtsel zijn eigenlijk meteen al niet meer uit elkaar te houden. Over een heus ooggetuigenverslag beschikken we (vermoedelijk) niet, wél over verschillende bronnen die niet lang na de veldslag tot stand zijn gekomen en waarvan de auteurs beweren dat ze met ooggetuigen hebben gesproken. Al die primaire bronnen — met één uitzondering waarop ik verderop zal ingaan — lijden aan beknoptheid en gebrek aan exactheid, en spreken elkaar bovendien hopeloos tegen, en dat niet alleen omdat sommige uit Franse en andere uit Vlaamse koker komen. Het enige ‘objectieve’ feit dat overblijft, is de Vlaamse overwinning zelf; over hoe die nu precies tot stand is gekomen, bestaat eigenlijk alleen maar onzekerheid. Toch werd de Vlaamse victorie onmiddellijk herkend als een verbazing-, nee, ontzagwekkende gebeurtenis, reden tot even grote ontsteltenis en frustratie in Frankrijk als vreugde en leedvermaak in Vlaanderen. En dus begon de mythevorming eigenlijk direct, als een logisch vervolg op de overwinningsoes die Vlaanderen op de dagen na 11 juli 1302 overspoelde en die een ‘gevoel van collectieve trots’ teweegbracht. Dat gevoel is volgens Véronique Lambert te vergelijken met wat in de vakliteratuur soms wordt aangeduid als *soccer nationalism*. Die term verwijst naar de situatie waarin een relatie met een naburig land als gevolg van een overwinning van het nationale voetbalelftal van alle nuances en complexiteiten wordt ontdaan. Precies zo hadden na 11 juli 1302 ‘dé Vlamingen dé Fransen verslagen en uit het land verdreven.’⁴ Daarmee werd volgens Lambert feitelijk al in 1302 zelf de basis gelegd voor de transformatie van een veldslag tot een ‘vaste *lieu de mémoire*’ in zowel de Vlaamse als de Belgische geschiedenis, terwijl zij anderzijds benadrukt wil hebben dat aan de gebeurtenissen in Vlaanderen die tot de Guldensporenslag leidden helemaal géén door alle maatschappelijke geleidingen gedragen Vlaams-nationaal sentiment ten grondslag lag. Ofschoon het geschiedverhaal van de slag al aan het begin van de zestiende eeuw ‘legendarische vormen’ had aangenomen, zou de staatkundige werkelijkheid waarin de Zuidelijke Nederlanden na het begin van de Opstand terechtkwamen, een verdere ontwikkeling van de mythe van 1302 voor enige eeuwen op een laag pitje zetten. Dat veranderde pas in het laatste kwart van de achttiende eeuw, toen in de Oostenrijkse Nederlanden en later na de Franse annexatie een aarzelende ‘versterking van de nationale identiteit’ op gang kwam, waarin de Guldensporenslag een bescheiden rol vervulde. Eerst de onafhankelijkheidsstrijd tegen Nederland en de stichting van het koninkrijk België openden evenwel ruim baan voor een (hernieuwde) nationale uitvergroting van 1302 — alleen uitvergroting van welke natie?

⁴ V. Lambert, ‘De Guldensporenslag van fait-divers tot ankerpunt van de Vlaamse identiteit (1302-1838). De natievormende functionaliteit van historiografische mythen’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CXV (2000) 365-391, 389-390.

De omgang met 1302 na 1830

De omgang met 1302 na 1830 is op weldoordachte, effectieve manier behandeld in de Bielefeldse dissertatie van Gevert Nörtemann, *Im Spiegelkabinett der Historie*, een geslaagde en knappe multidisciplinaire exercitie die is opgebouwd als een drieluik: het eerste paneel geeft een literatuurwetenschappelijke analyse van Henri Conscience's beroemde historische roman *De Leeuw van Vlaanderen*; het tweede is een historio-grafische analyse van de behandeling van 1302 in een aantal gezaghebbende Geschiedenissen van België, respectievelijk van Vlaanderen uit de negentiende eeuw; het derde omvat een etnologische analyse van de populaire feestcultuur die rond de viering van 1302 is ontstaan. Stukje bij beetje laat Nörtemann ons zo zien hoe vanuit drie verschillende 'milieus' (bellettrie, universitaire geschiedwetenschap, volkscultuur) werd bijgedragen aan de transformatie van een als groots aanvaarde, maar nauwelijks met collectieve emoties geladen historische gebeurtenis tot 'krachtige katalysator' in een proces van natievorming.⁵ Het beeld is zeker niet volledig — iets dat Nörtemann ook nadrukkelijk niet beoogde. Bezwaarlijk is dat niet. Wie een breder overzicht wenst, of juist meer tijdsdiepte, kan in de hier besproken bundels terecht bij een keur van Belgische auteurs, historici (Tollebeek, Verschaffel, Lambert) zowel als kunsthistorici (Cardon en Stroobants), die zich met de beeld- en mythevorming rond 1302 van de veertiende eeuw tot nu hebben beziggehouden.⁶

Uit deze veelzijdige analyse van de nagalm van 1302 in vooral de moderne geschiedenis van België blijkt herhaaldelijk dat we met een buitengewoon interessant speelveld van doen hebben, waar twee verschillende waardensystemen samenkwamen (en in zekere zin op elkaar botsten): van de ene kant de driedelige collectieve loyaliteits-hiërarchie lokaal patriottisme, cultuur- (of regio-) gebonden nationalisme (i. c. Vlaams nationalisme) en staat-gebonden nationalisme (i. c. Belgisch nationalisme), van de andere kant de naast elkaar oprukkende, elkaar beconcurrerende (andere) grote ideologieën van de negentiende eeuw: het liberalisme, het katholieke confessionalisme en het socialisme. Juist de bijzondere omstandigheden waarin België rond het midden van de negentiende eeuw verkeerde — de succesvolle onafhankelijkheidsstrijd tegen Nederland, de snel groeiende Waals-Vlaamse tegenstellingen en de relatief vroege industrialisatie — kunnen de bijzondere heftigheid van de botsing der ideologieën in België verklaren.

Toch heeft het lang geduurd voordat 1302 daarin een bijzondere ideologie-ondersteunende rol kreeg toegewezen en langs die weg haast automatisch aanleiding gaf tot hetzij elkaar completerende hetzij van elkaar afwijkende pseudo-historische interpretaties. Dat lange oponthoud had, meen ik, twee oorzaken. Ten eerste de neiging onder openbare bestuurders en universitaire historici om maatschappelijke tegen-

5 J. Tollebeek, 'De cultus van 1302: twee eeuwen herinneringen', in: Van Caenegem, *1302. Feiten en mythen*, 195-239, 197.

6 Tollebeek, 'De cultus'; J. Tollebeek, T. Verschaffel, 'Helden en herdenkers. De geschiedenis van een romantische mythe en een nationaal symbool', in: Trio, *Omtrent 1302*, 183-205; V. Lambert, 'Over carrière, promotie, degradatie en rehabilitatie. 700 Jaar Jan Breydel en Pieter de Coninck', in: Trio, *Omtrent 1302*, 207-228; B. Cardon, B. Stroobants, 'De uitbeelding van de Guldensporenslag', in: Van Caenegem, *1302. Feiten en mythen*, 171-193.

stellingen te pacificeren door de nieuwe staat België een voor alle Belgen acceptabele historische legitimatie aan te meten. Ten tweede het fenomenale succes van Henri Conscience's historische roman *De Leeuw van Vlaanderen*, die de weg plaveide naar een Vlaamse/Vlaams-nationale toeëigening van 1302.

De historische legitimatie van de Belgische staat

Een belangrijke rode draad in de eerste geschiedenissen van België die na 1830-1831 van de drukpers kwamen, bestond uit de ombuiging van de Waals-Vlaamse dualiteit in een cultuurhistorisch voordeel. Humanistische geschiedschrijving werd hiertoe aangelengd met negentiende-eeuwse rassenleer: de Belgen bestonden als volk al ruim voor de geboorte van Christus — men leze de openingszinnen van Caesars *De bello Gallico*.⁷ Dit Gallische (Keltische) volk versterkte zich vervolgens in de loop van de Late Oudheid door vermenging met Germaanse elementen; het eindproduct was een nieuw Belgisch 'ras', samengesteld uit de twee grote rassen van de Europese voorgeschiedenis, de Kelten en de Germanen. Dat verschafte de Belgen niet alleen heel bijzondere fysieke en psychische basiskwaliteiten, maar het maakte hen ook tot een vitale verbindingsschakel tussen twee cultuursferen. Volgens de Luikse literatuurhistoricus Jean Stecher (1820-1909) was de hele bestaansgrond van de Belgische staat vanaf 1830 nog altijd gelegen in het 'verzoenen' van de 'twee grote Europese rassen'.⁸ Hij raakte daarmee aan een precair punt. Van een onafhankelijke Belgische staat was voor 1830, met een korte uitzondering in de jaren na 1790, nooit sprake geweest. Dus als Caesars Belgen zich gedurende al die tussenliggende eeuwen al als een volk hadden weten te handhaven, dan toch als een natie zonder staat. Die situatie riep vanzelf vragen op als waar de Belgen dan in de tijd tussen *De bello Gallico* en *La Muette de Portici* woonden, hoe hun 'belgitude' zich uitte en vooral ook, welke (duistere) historische krachten de werkelijke incarnatie van de Belgische staat zolang hadden tegengehouden.

De beste oplossing voor deze historische inconveniëntie leek nog om het graafschap Vlaanderen dienst te laten doen als historische *pars pro toto* voor België in de tijd dat België nog niet bestond — ook niet in de vorm van de Oostenrijkse Nederlanden. Alternatieven als het 'verbelgen' van grote figuren uit de middeleeuwse geschiedenis die enig raakvlak hadden met wat na 1830 Belgisch grondgebied zou zijn, zoals Clovis, Karel de Grote en Godfried van Bouillon bleken minder aantrekkelijk. Geen van hen wist ooit uit te groeien tot symbool van de Belgische natie. Maar het graafschap Vlaanderen met zijn schitterende middeleeuwse verleden, zijn machtige graven en zijn rijke steden, dat was andere koek. En culmineerde de geschiedenis van het graafschap niet in de Guldensporenslag? De aantrekkelijkheid van de Guldensporenslag

⁷ *Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae (...). Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, inportant, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt.* P. K. Huibregtse, ed., *Gaius Iulius Caesar. Commentarii de bello Gallico* (Groningen, 1964^o) 53.

⁸ Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, 257-258.

als nationaal evenement was des te groter omdat zij, althans in de nationalistische visie, zo overduidelijk draaide om de strijd tegen vreemde, Franse overheersing, waarvan niet alleen Vlaanderen het slachtoffer was geworden maar waardoor ook de rest van 'België' was bedreigd.

Het probleem was natuurlijk dat *du moment* Vlaanderen tot evidente drager en verdediger van de Belgische natie in donkere tijden werd uitgeroepen, dit evengoed, of nog beter, zou kunnen dienen ter ondersteuning van een historische claim op het bestaan van een Vlaamse natie. Vandaar dat de (pro-)Belgische geschiedschrijvers lange tijd voorzichtig zijn geweest met het ophemelen van de jongens van Pieter de Coninck.

Een en ander betekende dat het uitroepen van de Belgische onafhankelijkheid bepaald niet meteen leidde tot een opwaardering van wat er in en rond 1302 had plaatsgevonden binnen het kader van de Belgische nationale geschiedschrijving. Nörtemann spreekt van een 'gebetsmühenhafte Wiederholung' van steeds maar weer dezelfde dingen die heel lang noch een nationaal-historische noch een sociaal-economisch historische lading meekregen.⁹ Hooguit kwam er wat meer variatie in de (her)beschrijvingen van de Guldensporenslag zelf. Furore maakte de Kortrijkse textielbaron en amateur-historicus Jacques Goethals-Vercruysse (1759-1838) die een belangrijke rode draad uitzette door, weliswaar zonder dat uitdrukkelijk te vermelden, Lodewijk van Velthem als betrouwbaarste bron voor de beschrijving van de slag aan te wijzen, een lijn die later met evenveel succes, maar op twee heel verschillende niveaus, is gevolgd door zowel Conscience als Verbruggen. Een daadwerkelijk nieuwe wetenschappelijke maatstaf bij de reconstructie van de gebeurtenissen in en rond 1302 op basis van een vergelijkende historische kritiek van de beschikbare primaire bronnen (voor zover toen bekend) werd in 1851 gesteld door de historicus — en schrijver van historische romans — Henri Moke, maar zelfs zijn werk lokte niet onmiddellijk wetenschappelijke discussie, laat staan pogingen tot nieuwe interpretatie, uit.

Pas vanaf ongeveer 1870, toen de Franse dreiging even weer acuut leek te worden, zou 1302 uitgroeien tot een centraal oriëntatiepunt in zowel de Belgisch-nationale als Vlaams-nationale geschiedschrijving. Deze opwaardering van 1302 werd vanuit heel verschillende hoeken op gang gebracht — en nam vervolgens ook heel verschillende uitdrukkingvormen aan. Aan het ene uiterste stonden de lokale initiatieven tot oprichting van herdenkingsmonumenten in Brugge en Kortrijk, die mede vanuit het oogpunt van financiële haalbaarheid al te graag als zaken van Vlaams-nationaal belang werden voorgesteld. Niet alleen kwamen die monumenten er uiteindelijk, zij het na lang sparen en bikkelen (want enthousiasme voor de leeuwen van Vlaanderen was één ding, het storten van een paar franken voor hun vereeuwiging in brons of steen iets gans anders), vervolgens groeide 11 juli in de decennia rond 1900 uit tot een Vlaams-nationaal feest.

Aan het andere uiterste stond de historisch-wetenschappelijke heroverweging van 1302 die in dezelfde periode haar beslag kreeg. Behalve in het reeds genoemde, oudere

⁹ Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, 228. Op pagina 238 spreekt de auteur in verband met hetzelfde verschijnsel van 'nur dekoratives Breiwerk, dass die immer wieder gleiche Geschichte verschiedenartig akzentuiert[e].'

werk van Henri Moke, werden belangrijke aanzetten gegeven door auteurs van wat we nu zouden noemen populair wetenschappelijke, voor een breed (burgerlijk) publiek geschreven geschiedenisboeken. Dergelijke voorstellingen boden ook alle ruimte om 1302 binnen een algemeen (Vlaams-)nationaal kader geheel in overeenstemming met persoonlijke ideologische voorkeur te interpreteren. We zien dat bijvoorbeeld in het werk van twee mannen die rond 1880 een vooraanstaande rol speelden in het culturele leven te Brugge: de links-liberale leraar Julius Sabbe en de conservatief-katholieke kanunnik Adolf Duclos. Voor Sabbe markeerde de Guldensporenslag niet minder dan het einde van het feudalisme en de oude adel tegenover de politieke en sociale doorbraak van de Vlaamse burgerij én de Vlaamse arbeidersklasse, waarbij de helden van het Groeningekouter, Jan Breydel en Pieter de Coninck, nu ook nog eens verheven werden tot zinnebeelden van ‘de triomf van de arbeider over de aristocratie.’¹⁰ Duclos ging zo mogelijk nog verder door in zijn populaire leesboek *Onze helden van 1302* uit 1880 de Franse koning Filips de Schone voor te stellen als een duivelse vorst die de essentie van de middeleeuwse, katholieke samenleving bedreigde. Voor Duclos bestond die essentie uit de harmonische samenwerking tussen collectieven, zoals huishoudens, wijken, gilden en dergelijke, die met elkaar één ‘lichaam’ vormden dat eendrachtig en onder aanvoering van natuurlijke leiders de collectieve vrijheden verdedigde tegen het oprukkende centralisme en absolutisme van de door Filips de Schone belichaamde moderne staat. Duclos’ beeld van de middeleeuwse samenleving was feitelijk een curieuze reprise van de organische maatschappijfilosofie die in de latere Middeleeuwen zelf dominant was en die bijvoorbeeld compact is samengevat in Johannes van Salisbury’s traktaat *Policraticus*. Bij Duclos vormden deze opvattingen slechts één aspect van zijn ‘mediëvalisme’, zijn nostalgieke hang naar het middeleeuwse verleden¹¹, dat kennelijk veel breder leefde want Duclos wist het Brugse stadsbestuur met betrekkelijk gemak over te halen tot een drastische neogotische restyling van de historische binnenstad.

Maar ook universitaire historici lieten zich niet onbetuigd, de grote Henri Pirenne voorop. Pirenne ging zich nadrukkelijk met 1302 bemoeien na het verschijnen in 1897 van een indringende maar tegelijk onverbloemd apologetisch getinte *thèse* over de Vlaamse politiek van Filips de Schone van de Franse bibliothecaris-archivist Frantz Funck-Brentano. Er waren twee punten in Funcks beschouwing die Pirenne bijzonder staken. Ten eerste verleende Funck ongenueanceerd steun aan de reeds in de veertiende eeuw in Franse bronnen opduikende gedachte dat het Vlaamse gemeentelager de slag op het Groeningekouter door list en bedrog had gewonnen, namelijk door het graven van afgedekte sloten. Dit was Pirenne tegen het zere been niet alleen omdat Funck hiermee Pirenne’s eigen visie op het gebeuren, in 1890 neergelegd in een artikel, afwees maar ook omdat Funck zijn tekstkritische vakmanschap zo ostentatief had verloochend.¹² Het boek van Funck-Brentano bevatte echter nog een andere redenering

¹⁰ Citaat bij Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, 360.

¹¹ Vgl. de dissertatie van R. van Kesteren, *Het verlangen naar de Middeleeuwen. De verbeelding van een historische passie* (Amsterdam, 2004).

¹² Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, 281-288. Nörtemann zelf stelt zich op dit punt vierkant achter Pirenne op. Hij noemt verschillende van Funcks conclusies in het licht van de bronteksten ‘erstaunlich’. *Ibidem*,

waarvoor Pirenne geen enkel begrip kon opbrengen, namelijk dat Vlaanderen het door zijn verzet tegen de weldadige ‘vredesmacht’ van de Franse koningen als het ware voor eeuwen voor zichzelf verpest had. Het graafschap was juist tot grote bloei gekomen in de twaalfde en dertiende eeuw onder de beschermende vleugels van de koning. Door die macht in 1302 voorgoed af te wijzen zakte Vlaanderen in economisch opzicht af naar een bedroevend peil, waarop het tot diep in negentiende eeuw zou blijven. En precies het begin van die neergang van Vlaanderen maakte de Guldensporenslag voor Funck één van de belangrijkste gebeurtenissen van de Middeleeuwen. Pirenne’s verontwaardigde reactie op dit punt leidde volgens Nörtemann tot ‘eine kopernikanische Revolution in der Konzeption belgischer Nationalgeschichte.’¹³ Tot op dat moment was de Guldensporenslag voor Belgische historici niet meer en niet minder geweest dan één van de vele roemrijke daden van de proto-Belgen. Nu liet Pirenne hem, net als Funck-Brentano maar met een totaal andere uitkomst, uitgroeien tot een gebeurtenis met vérstrekkende gevolgen voor de Europese geschiedenis. Had het Franse ridderleger de slag gewonnen, zo luidde Pirenne’s redenering, dan had Filips de Schone Frankrijk *in no time* uitgebreid tot aan de Rijn en hadden de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden met hun enorme invloed op de Europese geschiedenis nooit kunnen ontstaan. Pirenne had weinig op met de neo-humanistische neiging om de wortels van de Belgische staat terug te voeren tot in de tijd van Caesars Belgae, of zelfs maar tot de dagen van Karel de Goede en het Huis van de Elzas.¹⁴ Voor hem was de vorming van de personele unie van Bourgondische vorstendommen in de eeuw tussen 1350 en 1450 het beginpunt en in die optiek zag hij 1302 als een onmisbaar wegbereidend moment.¹⁵

En zo verhief de grote Pirenne 1302 in zijn spraakmakende *Histoire de Belgique* (1900) tot een hoogtepunt van de Belgische, ja zelfs de Europese, geschiedenis precies in een tijdsgewricht waarin de herdenking van de Guldensporenslag een zaak voorbehouden aan de Vlaamse gemeenschap (dat wil zeggen het Vlaams sprekende deel van de bevolking van België) was geworden. Dat neemt niet weg dat Pirenne’s visie op de historische consequenties van 1302 tot op de dag van vandaag aantrekkingskracht heeft behouden. De Guldensporenslag, zo stelt Marc Boone in zijn bijdrage aan de Mercatorfondsbundel, maakte de Franse annexatie van Vlaanderen voorgoed ongedaan. Vanaf dat moment zou Vlaanderen een ‘apart vorstendom’ onder een ‘eigen dynastie’ blijven en binnen een eeuw na Kortrijk tot ‘hoeksteen van de anti-Franse

284. Verbruggen en Falter noemen Funcks werk zelfs ‘een blinde lofzang op de Franse monarchie’, geschreven door een buitenlander — Funck Brentano was een tot Fransman genaturaliseerde Luxemburger — ‘die geheel Parijs ervan wilde overtuigen dat hij een goede Fransman kon zijn.’ Verbruggen, Falter, 1302, 9.

¹³ Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, 289.

¹⁴ Nota bene ‘weinig’. Voor Pirenne was België geen natuurlijk eindproduct van een onveranderlijk etnisch substraat dat er in Caesars tijd al was, maar het product van specifieke en complexe (want geïntegreerde sociale, economische, politieke en culturele) historische ontwikkeling. In het adjectief ‘sociaal’ zat voor Pirenne tevens een etnisch-rationale component. Vgl. Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, 289-291.

¹⁵ Nörtemann, *ibidem*. Met deze gedachtegang legde Pirenne, ongewild, ook de basis voor een ook toen soms al voorzichtig oplevende groot-Nederlandse gedachte.

staatkundige logica van de Bourgondiërs' worden.¹⁶ Dat mag zo zijn, maar hier wordt wel een wezenlijk stuk van het verhaal weggelaten. Want was die hele Bourgondisering niet begonnen als een Frans-koninklijk 'project'? Een project dat ongeveer inhield dat als de inlijving van Vlaanderen *manu militari* niet (meteen) lukte — of politiek verstandig was — zij maar via een ander beproefd middel, namelijk huwelijkspolitiek, moest worden bereikt. En dus werd de Franse prins Filips de Stoute na lange onderhandelingen gekoppeld aan de erfdochter van Vlaanderen, zodat het een kwestie van tijd was wanneer het rijke graafschap als een rijpe appel in de schoot van de Franse kroon zou vallen.¹⁷ Dat het allemaal anders is gelopen, was rond 1365 natuurlijk niet te voorzien; evenmin zal de jonge Filips met de gedachte van een Bourgondisch-Nederlands statencomplex hebben gespeeld.¹⁸

Pirenne's langdurige invloed heeft zich trouwens ook uitgestrekt over de geschiedkundige opvattingen over de diepere oorzaken van de conflicten die in 1302 tot uitbarsting kwamen. Met Henri Moke, en hoewel evenmin als Moke socialist, staat Pirenne aan de basis van een niet primair nationale, maar van een brede sociaal-economisch historische interpretatie van 1302.¹⁹ Destijds stuitte die niet alleen op hevig verzet van Vlaams nationalistische wetenschappers, zoals de activistische neerlandicus Leo Delfosse, bovendien werd Pirenne's veelomvattende en daardoor wat diffuse visie vanaf het begin overwoekerd door zeer uitgesproken, met levensbeschouwelijke overtuigingen verbonden interpretaties die naar voren werden gedragen in de strijd tussen liberalen, katholieken en socialisten. Voor de eersten ging 1302 au fond om de vrijheid van de Vlaamse (stedelijke) gemeenten tegenover het Franse staatscentralisme, voor de laatsten was Kortrijk een tussenstation in de klassenstrijd tussen textielarbeiders en een overwegend Fransgezind burgerlijk patriciaat, terwijl voor de katholieke voormannen de Guldensporenslag een lichtend voorbeeld van saamhorigheid van een volk was dat zich tot het uiterste solidair had getoond in zijn strijd tegen de verderfelijke — want anti-pauselijke — tiran Filips de Schone.²⁰

De Leeuw van Vlaanderen of de impact van een historische roman

Deze hele baaiert aan levensbeschouwelijke interpretaties en opvattingen werd tegelijkertijd steeds enger verbonden met de Vlaamse zaak en steeds minder, Pirenne's

¹⁶ M. Boone, 'Een verstedelijkte samenleving onder spanning. Het graafschap Vlaanderen omstreeks 1302', in: Van Caenegem, *1302. Feiten en mythen*, 27-77, 76-77.

¹⁷ Als alternatief zal de gedachte aan de vorming van een Vlaams *apanage* hebben gespeeld. Margareta van Male was immers voor haar huwelijk met Filips de Stoute al acht jaar de onbestorven weduwe van Filips van Rouvre, hertog van Bourgondië. Zou zij in tussentijd zijn gestorven, dan waren haar erflanden, voor zover gelegen in het koninkrijk Frankrijk, zijn teruggevallen aan de Franse koning, die ze vervolgens of bij de kroondomeinen had kunnen voegen of in *apanage* had kunnen geven aan een van zijn jongere zonen.

¹⁸ Deze redenering zet de deur op een kier naar een andere redenering, namelijk dat het Vlaamse lot om vroeg of laat door de Franse koning te worden geannexeerd, onafwendbaar was. Dat idee is ook al vóór 1850 geventileerd. Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, 254.

¹⁹ Tollebeek, 'De cultus', 235-236, duidt deze twee hoofdrichtingen in de moderne interpretatie van 1302 de 'nationale' versus de 'sociale betekenisgeving'.

²⁰ Vgl. Tollebeek, 'De cultus', 219-221.

gezag ten spijt, met sympathie voor de Belgische natie. Deze tendens betekende in feite de culminatie van een langdurig proces van Vlaamse toeëigening dat in 1838 op gang was gebracht met het verschijnen van *De Leeuw van Vlaanderen of de slag der gulden sporen*, een historische roman over de gebeurtenissen in 1302 die een daverend succes bleek. De Antwerpse auteur, Henri — niet Hendrik — Conscience, slaagde waar veel beroepshistorici falen (of niet eens willen slagen): hij wist een emotionele band te creëren tussen zijn lezers en individuen uit een donkergruis verleden. Dit bereikte hij via de beproefde stijlmiddelen van de historische roman: het verhaal speelt zich af tegen een overtuigend (dat wil zeggen historisch-wetenschappelijk betrouwbaar) decor; er is een beperkt aantal hoofdfiguren, waarmee de lezer kan sympathiseren of die juist zijn afschuw opwekken; er is een romance ingebouwd. Het eerste punt werd door de auteur in een inleiding duidelijk onderstreept. Conscience zag zichzelf namelijk niet alleen als een romancier maar ook als een serieuze geschiedschrijver.²¹ Ofschoon *De Leeuw* een fictief verhaal vertelde, was de inhoud, zo hield hij zijn lezers voor, stevig verankerd in een historisch ‘ware’ context. Conscience had zich ook goed gedocumenteerd in de primaire bronnen en verantwoordde gegevens ook in een annotatie. Tegelijkertijd paste Conscience echter vormen van selectie toe die de toets der historische kritiek niet kunnen doorstaan. Hij gebruikte uitsluitend informatie uit de Middelnederlandse bronnen en dan vooral Lodewijk van Velthem. Deels was dat noodzaak, deels boze (?) opzet, want Conscience beheerste het Latijn niet en de Franse bronnen negeerde hij gewoon.²² Een andere vorm van selectie zat in het toekennen van volledig ingevulde hoofdrollen aan personen die volgens de bronnen waarschijnlijk wel een hoofdrol hebben gespeeld maar waarvan de precieze inhoud niet vaststaat. Het was Conscience die van het ‘complementaire heldenpaar’ Pieter de Coninck en Jan Breydel (vooral over hem is veel onzeker), ‘byroniaanse helden’ maakte en zo ‘het Guldensporenverhaal op een definitieve manier van hoofdfiguren voorzag.’²³

Door dit alles kwam *De Leeuw* in een ‘ambivalente verhouding tot de historische overlevering’ te staan, maar alleen door die doelbewuste, selectieve verankering in

21 Net als Henri Moke trouwens, die acht jaar voor Conscience ook al een historische roman over 1302 schreef, *Philippine de Flandre*, die Conscience mede inspireerde tot Vlaams-nationale herinterpretatie. Tollebeek, ‘De cultus’, 204-205. Een andere inspiratiebron was het immense schilderij ‘De Slag der Gulden Sporen’ van de historieschilder Nicaise de Keyser, dat in 1836 te Brussel werd geëxposeerd en onmiddellijk enorme bewondering opriep, eerst in België en later ook in Engeland. De Keyser had zijn schilderij overigens bedoeld als zinnebeeld van de Belgische onafhankelijkheidsstrijd, niet van enig Vlaams emancipatiestreven. Vgl. Cardon, Stroobants, ‘De uitbeelding’, 184 en 187; Tollebeek, Verschaffel, ‘Helden en herdenkers’, 190.

22 Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, 52.

23 Tollebeek, ‘De cultus’, 208; Tollebeek, Verschaffel, ‘Helden en herdenkers’, 191. Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, 269 e. v. analyseert de heroïsering van De Coninck en Breydel vanuit de theorie van de ‘mythenproducerende geschiedschrijving’. Volgens deze theorie gaan aan geslaagde heroïsering twee fasen vooraf: 1 de oorspronkelijke geschiedschrijver(s) construeert/construeren in bepaalde mate ‘historische waarheid’; 2 de historische hoofdrolspeler(s) moeten als moderne held(en) herkenbaar zijn en geaccepteerd worden als (directe) voorouders/voorlopers. Dit vraagt van de historicus de bereidheid om een affectieve verbinding tussen verleden en heden te leggen, om zich in sterke mate met individuen uit het verleden te identificeren, en eventueel ook om in conflicten uit het verleden partij te kiezen. Vgl. over de historische Breydel en De Coninck, Lambert, ‘Over carrière’.

de historische ‘werkelijkheid’ kon de roman volgens Nörtemann uitgroeien tot ‘nationale oorsprongsmythe’ of ‘nationaal epos’ van Vlaanderen.²⁴

Of Conscience in de jaren daarna, toen hij was uitgegroeid tot de ‘vader’ van de Vlaamse beweging, nog onverdeeld gelukkig was met de uitwerking van zijn mateloos populaire roman en de verwachtingen die daardoor in de richting van de auteur waren gewekt, is zeer de vraag. Het felle Vlaams-nationale ‘woord vooraf’ uit de eerste druk is in alle latere uitgaven weggelaten en in de *Geschiedenis van België* die Conscience in 1845 voltooide, komen de helden van *De Leeuw* — de Leeuw zelf en zijn vader, dus de Vlaamse graven Robrecht van Béthune en Gwijde van Dampierre — er heel wat minder fraai vanaf dan in de roman.²⁵ Nörtemann, die hierop wijst, durfde vervolgens niet te concluderen dat Henri Conscience wellicht minder flamingantistisch was dan het altijd wordt voorgesteld, een idee dat voor Tollebeek (als Belg?) helemaal niet problematisch is. Had Conscience niet gewoon last van de ‘dubbele loyaliteit’ waarmee zoveel Belgische intellectuelen (maar Vlaamse meer dan Waalse) worstelen?²⁶

Van veldslag tot nationale feestdag

Tot jaarlijkse openbare vieringen van de Guldensporenslag in heel Vlaamssprekend België kwam het eigenlijk pas na de grote herdenking van 1902 te Kortrijk. Het was ook de tijd waarin 1302 uitgroeide tot een heroïsch monument voor een massaler én radicaler wordend Vlaams nationalisme dat steeds opnieuw concrete politieke richtpunten vond: de taal- en cultuurstrijd, onder andere in het hoger onderwijs; de behandeling van Vlaamse soldaten in het Belgische leger, enzovoort. De radicalisering zorgde echter spoedig voor een scheiding der geesten binnen het Vlaamse nationalisme zelf, tussen anti-Belgische maximalisten of activisten aan de ene en loyaal-Belgische gematigde pragmatici aan de andere kant. Ook leidde ze tot ernstige gewetensconflicten binnen de levensbeschouwelijke stromingen. De Vlaamse socialisten zagen bijvoorbeeld weinig heil in de maximalistische eisen van de Vlaamse activisten, maar ander-

²⁴ Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, resp. 57 en 43. Nörtemann hanteert hier mythedefinities van Michail Bachtin en Daniel Madélenat. Vgl. *ibidem*, 61-64. Welk van de twee etiketten de voorkeur verdient, is niet uitsluitend een kwestie van smaak. Tegen ‘oorsprongsmythe’ pleit, zou ik zeggen, dat Conscience Kortrijk nergens wil voorstellen als constitutieve fase van het Vlaamse volk. Dat volk bestond al, 1302 scherpte alleen zijn zelfbewustzijn. Tollebeek, Verschaffel, ‘Helden en herdenkers’, 191, willen soms nóg meer invloed aan Conscience toeschrijven dan hij al had. Zo zou Conscience in zijn roman ‘de strijd althans aan Vlaamse zijde een religieus karakter hebben gegeven’, maar op dat punt volgde Conscience zijn bron, de rijmchroniek van Lodewijk van Velthem, getrouw; die had dat religieuze karakter er al ingelegd.

²⁵ Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, resp. 93 en 257. Over het Woord vooraf bij de eerste druk van *De Leeuw*, zie ook het interview met R. Jacobs, ‘Liever de uil dan de leeuw. Een interview met Roel Jacobs’, in: Billen, *1302 Herbekeken*, 99-111, 103. Jacobs spreekt van een ‘oproep tot de emancipatie van Vlaanderen en tot erkenning van de rechten van de Nederlandstaligen.’ In zijn commentaar bij de eerste ingediende tekst van mijn artikel ontkende *BMGN*-redacteur Louis Vos echter dat Conscience in de gewraakte tekst ook maar enige ‘bijgedachte aan een zelfstandige Vlaamse staat of een Vlaamse identiteit in conflict met een Belgische’ zou hebben gehad. Het eerste heb ik Nörtemann natuurlijk ook helemaal niet in de pen gelegd.

²⁶ Tollebeek, ‘De cultus’, 203 en 218.

zijds wilden ze een belangrijk podium voor de publieke expressie van hun eigen politieke ideeën en standpunten — de jaarlijkse herdenking van de Guldensporenslag — niet geheel aan de activisten laten. Zo kwam het reeds in het Interbellum tot een grote variatie in herdenkingen maar wél langs twee hoofdlijnen: enerzijds ‘de groots opgezette officiële vieringen (met hun partijpolitieke variaties)’, anderzijds de ‘geheel anders gestileerde alternatieve vieringen van radicalere flaminganten.’²⁷

Vreemd genoeg was de 11 juli herdenking tijdens de Tweede Wereldoorlog, ondanks velerlei onfrisse flirts van de Vlaamse activisten met de nazi’s, niet voldoende gecompromitteerd geraakt om na de bevrijding onmiddellijk als nationale feestdag te worden afgeserveerd. Dit had vooral te maken met het feit dat de jaarlijkse happening prima bruikbaar was als chronisch verzoeningsceremonieel. Wel was het zo dat de collaboratie-discussies en de opkomst van een hernieuwde radicale Vlaams-nationale beweging opnieuw leidden tot diversificatie en met name tot een afsplitsing van 11 juli vieringen door extremisten. Andermaal werd deze ontwikkeling in zekere zin weerspiegeld in de geschiedschrijving over 1302, waarin de twee hierboven aangeduide interpretatierichtingen al snel na de oorlog weer herkenbaar zijn. In de jaren vijftig domineerde de ‘nationale’ richting, onder andere in het werk van Delfos[se] en Nowé, in de jaren zestig en zeventig de ‘sociale’ richting, die zich nu ook vastzette in de literaire en cinematografische verbeelding van 1302, bijvoorbeeld in het werk van Hugo Claus.

In de 11 juli herdenkingen zelf is de laatste decennia onmiskenbaar sleet gekomen. Het curieuze is dat onder een jongerengeneratie die zozeer in de ban is van vooral de heroïsche en gewelddadige aspecten van de Middeleeuwen de Guldensporenslag niet meer wil boeien. Ook de korte opflukking van de 1302 mythe in de discussies over de reikwijdte van de autonomie van Vlaanderen binnen de nieuwe federale opzet van de Belgische staat heeft daar vooralsnog geen verandering in kunnen brengen. Behalve een gebrek aan belangstelling onder het grote publiek zijn hier twee meer specifieke redenen voor aan te wijzen. Ten eerste heeft 1302 voor de nationalistenvan het Vlaams Blok niet meer die aantrekkingskracht die het op eerdere generaties wél had. Ten tweede is 1302 stilzwijgend ‘gecanoniseerd’ als groots moment in de voorgeschiedenis van de staat België, niet langer een ‘levendige herinnering’ waar slechts één volksdeel zich mee kon identificeren, maar opnieuw geneutraliseerd tot een ‘historisch feit’ waar door iedere Belg, de koning inclusief, met gepaste trots op kan worden teruggekeken.²⁸ Met dat zelf opgelegde anti-historisme²⁹ is 1302 feitelijk opgehouden de *lieu de mémoire* te zijn die het ruim een eeuw — tussen ca. 1850 en ca. 1980 — is geweest, een bijzondere *lieu de mémoire*, dat wel, een die eerder scheidend dan verbindend

²⁷ Tollebeek, ‘De cultus’, 230.

²⁸ *Ibidem*, 239.

²⁹ Vóór die tijd komen we dat zelden tegen. Tot de uitzonderingen behoort het werk van August Vermeylen die al omstreeks 1900 ventileerde dat 1302 alleen binnen zijn eigen context te begrijpen was en betekenis droeg; alle betekenis die er later aan was gegeven, lag op het vlak van mythevorming en verbeelding. De strijd van de Vlamingen anno 1900 had voor Vermeylen — nochtans een flamingant — helemaal niets te maken met die van de wevers van 1300. Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, 296-297.

heeft gewerkt, ‘ein separierender Erinnerungsort’, zoals Nörtemann hem treffend heeft aangeduid, haast een *contradictio in terminis*.³⁰

2002: HERDENKING EN RECONSTRUCTIE

En daarmee zijn we terug bij de herdenkingsliteratuur uit 2002. Die is inderdaad gespeend van grote nationale gebaren en sentimenten, wat kleine stekeligheden tussen Vlaamse en Franse historici daargelaten.³¹ De vraag is dan hoeveel eer er voor een historicus anno 2002 nog te behalen viel met onderzoek naar de gebeurtenissen omstreeks 1300 zelf, ontdaan van al hun mythen. Is niet alles inmiddels gezegd? Nee, hebben we opgelucht mogen constateren. Wie de hier besproken publicaties aandachtig doorleest, zal heel wat nieuwe inzichten of anders toch voorstellen tot correctie van oudere opvattingen aantreffen.

Relatief ruime aandacht is besteed aan wat we nu zouden noemen de staatsrechtelijke achtergronden van het Vlaams-Franse conflict. In verschillende rechtshistorische bijdragen wordt het dilemma waarin de Vlaamse graven al vóór 1300 verkeerden,

³⁰ Nörtemann, *Im Spiegelkabinett*, 455.

³¹ Franse historici neigen er nog steeds toe om het belang van de Guldensporenslag te bagatelliseren. Verbruggen, Falter, *1302*, 7-8. S. Dauchy, ‘Le désastre de Courtrai’. Het beeld van de slag van 1302 in de Franse handboeken’, in: Van Caenegem, *1302. Feiten en mythen*, 241-261, 261, verwijst naar de monumentale driebandige *Histoire militaire de France*, in 1992 verschenen onder redactie van Philippe Contamine. De slag bij Kortrijk kreeg hierin zegge en schrijve tien regels. Overigens ontbreekt de Guldensporenslag ook in sommige recente Engelstalige militair-historische overzichtswerken, zoals in B. Perrett, *The battle book* uit 1992, aldus S. Boffa, ‘Het belang van de veldslag bij Kortrijk (1302) in de middeleeuwse militaire geschiedenis’, in: Billen, *1302 Herbekeken*, 19-41, 40.

Een voorbeeld van ongemakkelijke onenigheid biedt het opeisen van de overwinning in de slag bij Pevelenberg in 1304. Volgens Verbruggen en Falter, *1302*, 7-8 en 230-231, zette Filips de Schone onmiddellijk na de slag zijn propagandamachine in gang om rond te bazuinen dat de Fransen hadden gewonnen, vooral ook dankzij het heroïsche optreden van de koning zelf. Sindsdien zijn Franse historici dat blijven roepen. En, ja hoor, in de Mercatorfondsbundel stelt de Franse historicus Eric Bournazel zonder de geringste aarzeling dat ‘Filips de Schone in eigen persoon de smaad van Kortrijk uitwiste door op 18 augustus 1304 de moeilijke maar beslissende veldslag bij de Pevelenberg (Mons-en-Pévèle) te winnen.’ E. Bournazel, ‘Het Capetingische koningschap in de dertiende eeuw: van Bouvines tot Kortrijk’, in: Van Caenegem, *1302. Feiten en mythen*, 79-105, 105. Verbruggen en Falter corrigeren dit in Vlaamse ogen onjuiste inzicht opzichtig. Hun boek opent en eindigt met een referentie aan de Blindekensprocessie die nog elk jaar op 15 augustus [sic] door de straten van Brugge trekt, geleid door ‘tien Brugse meisjes [die] een kaars van 36 pond dragen naar de Onze-Lieve-Vrouwe ter Potterie.’ Volgens Verbruggen en Falter is dit beslist géén *invented tradition* maar een optocht die vanaf 1305 telkenjare is gehouden ter herinnering aan de triomfantelijke terugkeer van de Brugse gemeentenaren uit Pevelenberg. Dus kennelijk leefde in Brugge de overtuiging ‘dat de troepen van de stad ... inderdaad een overwinning hadden geboekt.’ In hun gedetailleerde verslag van het treffen maken Verbruggen en Falter echter zonneklaar dat de slag feitelijk onbeslist bleef. Verbruggen, Falter, *1302*, 7-8, 205-227 (hoofdstuk 13), 229-230 en 233 (illustratie). En wat lezen we vervolgens in Verbruggens bijdrage aan de Mercatorfondsbundel? Dat ‘de Vlaamse gemeentenaren ook daarna [= na Kortrijk] nog hun grote waarde demonstreerden in de slag bij de Pevelenberg, waar de Bruggelingen en andere Vlamingen zegevierend oprukten tot in het Franse kamp en de koninklijke tent.’ J. F. Verbruggen, ‘De Guldensporenslag’, in: Van Caenegem, *1302. Feiten en mythen*, 11-25, 25. Een andere kwestie die nog altijd gevoelig ligt, is de rol van de Zeeuwse edelman Jan van Renesse in de Guldensporenslag. Zie daarvoor de pagina’s 170-171.

messcherp geformuleerd: als verdedigers van de opvatting dat ‘het overheidsgezag [in het graafschap Vlaanderen] zoveel mogelijk diende toe te komen aan de graaf’³² kwamen de Dampierre’s klem te zitten tussen twee andere visies. Aan de ene zijde die van hun leenheren, en dan vooral van hun ligische heer, de koning van Frankrijk — de Duitse koning legde minder gewicht in de schaal — die behalve suzereiniteit ook ‘imperiale soevereiniteit’ over heel het grondgebied van hun koninkrijk begonnen te claimen.³³ Aan de andere zijde had je de stedelijke (en in mindere mate de landelijke) gemeenten die een hoge mate van lokale bestuurlijke autonomie opeisten. Dit was allemaal geenszins uniek; het was een conflictsituatie die zich in deze periode overal voordeed waar zich territoriale vorstendommen consolideerden. De Vlaamse graven hadden alleen de pech, als men dat zo wil zeggen, dat elk van hun tegenstanders aan weerskanten tot de meest formidabele binnen zijn categorie behoorde. En alsof dat niet genoeg was, kwamen er nog extra complicaties bij, zoals de economische afhankelijkheid van Frankrijks erfvijand Engeland, de gevaarlijke claim van de Henegouwse Avesnes op het Duitse deel van het Vlaamse grondgebied en de bij tijd en wijle hoog oplopende sociale spanningen binnen de grote Vlaamse steden. Dat alles bij elkaar opgeteld maakte het bewind van de Dampierre’s bij voorbaat tragisch; het was slechts een kwestie van tijd wanneer onheil over hen en Vlaanderen zou komen.

Binnen de recente rechtshistorische reflectie op deze situatie duikt de oude kwestie op, of men in het ‘staatsrechtelijke’ duel tussen Filips de Schone en Gwijde van Dampierre de eerste nu als ‘modern’, de tweede als ‘ouderwets’ moet beschouwen. Van den Auweele neigt er nog altijd toe om die vraag bevestigend te beantwoorden. Toen Gwijde in 1296 een oordeel van de Pairs de France werd geweigerd, was dat leenrechtelijk onterecht, maar dat was voor Filips de Schone het punt helemaal niet. Wat de koning betreft mocht die hele feodale rechtsorde worden bijgezet in het ‘staatkundige antiquiteitenkabinet.’ De Vlaamse graaf werd voor een ‘moderne’ rechtbank gedaagd, het Parlement van Parijs, en veroordeeld wegens majesteitsschennis, een misdrijf omschreven in het Romeinse recht. Door niet adequaat op deze tegenzetten te anticiperen had Gwijde er blijk van gegeven de tekenen des tijds slecht te verstaan. Hij was dus ‘naïef, om een eufemisme te gebruiken.’³⁴ Volgens een andere Vlaamse rechtshistoricus, Dirk Heirbaut, is een dergelijke tegenstelling tussen conservatief en modern veel te zwart-wit. Zo een atavist was Gwijde van Dampierre nu ook weer niet. Net als zijn leenheer wierp hij volop ‘legisten’ (juristen, geschoold in het Romeinse recht) in de strijd. Zijn grootste beoordelingsfout was dat hij zijn mandaat tot permanente procuratie aan het Parlement introk toen oorlog onvermijdelijk werd. Het plaatste zijn zoon en opvolger Robrecht van Béthune in een ongelijke positie toen na Pevelenberg de Frans-Vlaamse onderhandelingen werden hervat. Het resultaat was een verdrag

32 D. Heirbaut, ‘Het juridische kader. Instellingen en recht in Vlaanderen omstreeks 1302’, in: Van Caenegem, *1302. Feiten en mythen*, 107-139, 108.

33 Zie voor deze begrippen resp. Bournazel, ‘Het Capetingische koningschap’, 81, en D. van den Auweele, ‘11 juli 1302. De staatsrechtelijke prehistorie van de Guldensporenslag’, in: Trio, *Omtrent 1302*, 13-35, i. h. b. 26-30. De Franse koning kon zich bovendien beroepen op het Verdrag van Melun van 1226 waarbij de graaf van Vlaanderen zich volledig had onderworpen aan de Franse koning.

34 Van den Auweele, ‘11 juli 1302’, 31-32.

— het Verdrag van Athis-sur-Orge — dat voor Vlaanderen nodeloos nadelig uitpakte.³⁵

In de publicaties, verschenen in 2002, is de traditie om 1302 eerst en vooral sociaal-economisch en niet ‘nationaal’ te verklaren — de traditie die teruggaat op Moke en Pirenne — met verve voortgezet door wat ik gemakshalve maar aanduid met de ‘Gentse school’, waaruit soms geluiden opklinken die we sedert 1989 niet vaak meer hebben gehoord: ‘Niet in Kortrijk [dat wil zeggen in 1302] maar in Brugge [dat wil zeggen tussen 1280 en 1302] werden de eerste stenen van de torenhoge scheidingsmuur tussen de leidende en de arbeidersklasse gesloopt.’³⁶ Voor Pirenne waren de diepere oorzaken van Kortrijk overigens ook al gelegen in de scherpe klassentegenstellingen in de grote Vlaamse steden. Deze gaven aanleiding tot chronische spanningen tussen oligarchische stadsbesturen en textielarbeiders, een groep die Pirenne zich toch teveel voorstelde als een negentiende-eeuws industrieel proletariaat *avant-la-lettre*. Het enige dat Filips IV in deze visie te doen had gestaan, was een coalitie aangaan met het Vlaamse ‘gemeen’, maar iets dergelijks was ondenkbaar voor een middeleeuwse koning. Wat dus tot stand kwam was een ‘natuurlijke’ alliantie tussen de Franse monarchie en de Franssprekende grootstedelijke oligarchieën, en zo kreeg een sociaal conflict dan een Vlaams-nationaal randje.

Na Pirenne heeft deze sociaal-economisch historische interpretatie duidelijk aan precisie en verfijning gewonnen. Sommige Gentse auteurs hebben de sociaal-economische omstandigheden aan het einde van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw ingepast in het ‘grote verhaal’ van seculiere golfbeweging van (hoog-middeleeuwse) expansie- en (laatmiddeleeuwse) contractiefase, en de daarmee verbonden structuurveranderingen in de Vlaamse textielnijverheid. Het punt is hier natuurlijk: in hoeverre pakten die langetermijnfactoren in het ene textielcentrum (Gent) anders uit dan in andere (Ieper, Dowaaï of Rijsel) of dan in het rond 1300 als kool groeiende internationale handelscentrum Brugge?

Anderen hebben zich meer gericht op de sociale en politieke conflicten die in deze zeer bijzondere economische zone ontstonden. Walter Prevenier onderscheidt ‘drie typen van sociale spanningsvelden’: een soort van klassenstrijd tussen textielarbeiders en werkgevers uit de patriciaatskring; een pseudo klassenconflict tussen oud geld en nieuw geld; botsingen binnen de arbeidersgeleding rond verschillende deelbelangen.³⁷ Deze spanningsvelden verbonden zich dan na 1297 definitief met de ‘partijpolitieke’ keuze tussen Leliaards (pro-Frans/ Franse koning) en Klauwaards (pro-Dampierre). Dit is allemaal een stuk genuanceerder dan de oude horizontale klassenstrijd en Preveniers leerlingen Peter Stabel en Jan Dumolyn omschrijven wat in Gent gedurende de tweede helft van de dertiende eeuw plaatsvond dan ook liever als de vorming van ‘een soort ‘volksfront’ tegen het klassieke patriciaat, waar[toe] zowel textielarbeiders, andere ambachtslieden als leden van de hogere burgerij ... behoorden die geen toegang

³⁵ Heirbaut, ‘Het juridische kader’.

³⁶ V. Lambert, J. Dumolyn, ‘De cruciale decennia in de geschiedenis van een Europese stad. Brugge tussen 1280 en 1302’, in: Trio, *Omtrent 1302*, 65-79, 79.

³⁷ W. Prevenier, ‘Leliaards en Klauwaards vóór en na 1302. Loyaliteit, collaboratie en opportunisme’, in: Trio, *Omtrent 1302*, 137-159, 140.

hadden tot de politieke macht.³⁸ Dit leidde tot verticale, en daardoor instabiele en asymmetrische bondgenootschappen, waarin het gemeen voor het karretje van elite-belangen werd gespannen.

De Gentse auteurs gaan met opvallend gemak de internationale vergelijking uit de weg, hoewel juist die hun interpretaties van de situatie in Vlaanderen naar mijn idee verder had kunnen verrijken. Vonden zij dit voor de gelegenheid te ver voeren? Tot de omissies behoren bijdragen over de economische betrekkingen tussen Vlaanderen en (Noord-)Frankrijk, over de cruciale Engelse connectie en over de Europa-brede emancipatie van wat ik liever de stedelijke middenklassen dan de 'burgerij' zou noemen. Bij het laatste thema zal men het eerste denken aan de opkomst van de *popolo* in de Noord- en Midden-Italiaanse *comuni* maar hetzelfde fenomeen deed zich ook in de Nederlanden buiten Vlaanderen voor, zoals blijkt uit *Volc te voet* van Martin de Bruijn en Charlotte Broer. Deze brochure-achtige tekst over de gevolgen van de Guldensporenslag voor de sociale en politieke geschiedenis van de vorstendommen binnen de grenzen van het huidige Nederland, geschreven in opdracht van het Nederlandse Centrum voor Volkscultuur in Utrecht, munt uit in helderheid maar is toch niet helemaal geslaagd. De verhouding tussen het eigenlijke onderwerp en de belichting van de context is hier wel érg ver zoek en, het is reeds opgemerkt door een collega-recensent, de auteurs slagen er niet in om aannemelijk te maken wat de ondertitel van hun boekje belooft, namelijk dat de Guldensporenslag gevolgen heeft gehad 'voor de opkomst van de burgerij in de Noordelijke Nederlanden.' Zelfs in de stad Utrecht was dat, op de keper beschouwd, niet het geval.³⁹

De Guldensporenslag opnieuw bekeken

Aardig is ten slotte dat het recente onderzoek rond 1302 wel degelijk ook nieuwe interpretaties heeft opgeleverd — dan wel nieuwe gegevens die daartoe de mogelijkheid openen — van de gebeurtenis waar het in 2002 allemaal om te doen was: de Guldensporenslag zelf.⁴⁰

De auteur die het aan zijn reputatie het meest verplicht was om zich precies op dit punt te manifesteren was Jan-Frans Verbruggen. Bij gelegenheid van de vorige grote herdenking een halve eeuw geleden bracht hij een monografie over de Guldensporenslag uit die sindsdien geldt als de best onderbouwde moderne reconstructie van het eigenlijke treffen. In *1302. Opstand in Vlaanderen*, dat Verbruggen samen met de historicus en journalist Rolf Falter schreef, wordt een ge-update en op een breed publiek gerichte visie op 1302 gepresenteerd, waarin het verslag van de veldslag zelf *au fond* niet afwijkt van het boek uit 1952. Uiteraard blijft een dergelijke publicatie

³⁸ J. Dumolyn, P. Stabel, 'Aan de zijlijnen van een conflict? Gent en het Gentse in 1302', in: Trio, *Omtrent 1302*, 37-63, citaat op 62.

³⁹ J. W. J. Burgers, 'De Guldensporenslag' [bespreking van Jongen en Piters, *Ghi Fransoyse* (zie noot 46) en De Bruijn en Broer, *Volc te voet*], *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen*, XVII (2003) 42-47, 46-47.

⁴⁰ Ik deel op dit punt dus niet de mening van Verschaffel dat 'er over de 'feiten zelf' betrekkelijk weinig nieuws te melden is.' T. Verschaffel, '2002's voetnoten bij 1302', *Ons Erfdeel. Vlaams-Nederlands Cultureel Tijdschrift*, XLVI (2003) i, 125-130, 126.

voor de wetenschappelijk geïnvolverde lezer behelpen. Enige historiografische reflectie ontbreekt, zeer complexe zaken (zoals de leenrechtelijke verhouding tussen Vlaanderen en Frankrijk) worden gesimplificeerd, de annotatie is mager en de omgang met primaire bronteksten is wetenschappelijk dubieus. Wat het laatste betreft: naast netjes vertaalde letterlijke citaten uit kronieken bevat het boek ook talrijke parafrases waarin de inhoud van veelal verschillende bronnen, of van eerdere interpretaties door historici, vrij is samengevat en vervolgens als letterlijk citaat gepresenteerd.⁴¹ Alleen uit de — defectieve — annotatie achterin het boek blijkt waarop een en ander teruggaat. Door de toepassing van dit procédé heeft de tekst onmiskenbaar aan levendigheid en leesbaarheid gewonnen, bijvoorbeeld in de passages over de Vlaamse onderhandelingen met het pauselijke hof in Rome of over die welke in de maanden direct na de Guldensporenslag plaatsvonden bij Dowaai, maar de prijs is een suggestie van inhoudelijke exactheid en van een bepaalde toon die de bronnen zelf niet bieden. Daarnaast is de krijgskundige aritmetica van Verbruggen niet altijd te volgen. Uit het gegeven dat in de slag ‘63 hertogen, graven, prinsen en baanderheren’ het leven hebben gelaten en het feit dat ‘een baanderheer 20 edelen aanvoerde’ wordt afgeleid dat aan Franse zijde ‘minstens 1260 edelen’ zijn gesneuveld.⁴² Verbruggen meent dus dat met een heer van vorstelijke status ook altijd zijn hele ridderlijke gevolg sneefde. Die interpretatie lijkt me veel te jannerig — hoewel de kroniek van Lodewijk van Velthem nochtans één harakiri-achtige actie vermeldt: die van de heer van Beusart.⁴³

Desondanks blijft de krijgshistorische kennis die Verbruggen ook in dit laatste boek weer tentoonspreidt fenomenaal en dat betekent dat elke poging om het verhaal van 11 juli 1302 anders te vertellen, gelijkstaat met een uitdaging aan het adres van Verbruggen. Sergio Boffa en Paul Trio zijn die uitdaging aangegaan.⁴⁴ Boffa heeft vooral gezocht naar verduidelijking op basis van vergelijking met andere veldslagen uit de periode rond het begin van de veertiende eeuw. Trio’s aanval op Verbruggen is radicaler. Zijn tactiek bestaat uit het combineren van een eigen gevoel voor ‘militaire logica’ met fundamentele kritiek op de betrouwbaarheid van Lodewijk van Velthems rijk-kroniek, volgens Verbruggen de belangrijkste primaire bron van informatie over het verloop van de slag.⁴⁵

Wat Velthems berijmde *Voortzetting* van Jacob van Maerlants *Spiegel Historiae* betreft, vat Trio de resultaten van recent medioneerlandistiek onderzoek als volgt

41 Zo grijpen de auteurs soms terug op negentiende-eeuwse bewerkers van bronteksten, zoals baron Kervyn de Lettenhove, over wie de auteurs in noot 9 bij hoofdstuk 7 zelf opmerken dat hij ‘even schitterend schrijft als onbetrouwbaar is.’

42 Verbruggen, ‘De Guldensporenslag’, 23.

43 Vgl. hierover Boffa, ‘Het belang’, die in voetnoot 8 vergelijkbare kritiek uit, en P. Trio, ‘Vlaanderen de Leeuw. Het relaas van de slag bij Kortrijk opnieuw aan de bronnen getoetst’, in: Trio, *Omtrent 1302*, 81-110, 97.

44 Boffa, ‘Het belang’. Trio, ‘Vlaanderen de Leeuw’. Een andere betrekkelijk recente militair-historische bespreking, die van K. de Vries, *Infantry warfare in the early fourteenth century. Discipline, tactics and technology* (Woodbridge, 1996) 9-22, blijft meer in overeenstemming met Verbruggen.

45 Hiermee plaatste Verbruggen zich feitelijk in de traditie van Henri Conscience en vele anderen, onder wie Pirenne, voor wie Velthem eveneens als belangrijkste eigentijdse bron voor de gebeurtenissen rond de Leeuw van Vlaanderen gold.

samen. De Brabantse pastoor werkte slordig en gehaast, las slecht Latijn (sic), loog bij herhaling en gebruikte zijn geschreven bronnen — voor zover bekend overwegend Franse — vrij. Ofschoon Velthem ter aanvulling van zijn brongegevens ooggetuigen sprak, en vermoedelijk enige jaren na 1302 het slagveld bezocht, was de bedoeling van zijn uitgebreide verslag niet primair om een objectiverende weergave van de uit min of meer betrouwbare bronnen gereconstrueerde feiten te bieden. Velthem wilde eerst en vooral aan de hand van het verhaal van de Guldensporenslag demonstreren en leren, hoe God het kwaad in de geschiedenis op verschrikkelijke wijze straft. Het kwaad werd in dit geval belichaamd door Filips de Schone en zijn trawanten die Velthem verantwoordelijk stelde voor de dood van paus Bonifatius VIII. En de Vlamingen waren Gods uitverkoren instrumenten geweest om de Franse koning een passende straf uit te meten, een beetje zoals de Heer een eeuw eerder de Mongolen op een christenheid in moreel verval had losgelaten.⁴⁶ Aan Velthems objectiviteit kan nog om andere redenen worden getwijfeld. Volgens Trio verraadt de *Voortzetting* tamelijk uitgesproken politieke voorkeuren en antipathieën. Behalve anti-Frans zou Velthem anti-Hollands en anti-Henegouws en behalve pro-Brabants pro-Vlaams, pro-Zeeuws en pro-‘Diets’ zijn geweest. Die Zeeuwse voorkeur had dan weer te maken met Velthems opdrachtgevers en weldoeners. De *Voortzetting* was opgedragen aan Gerard van Voorne, voor Trio ‘een belangrijk Zeeuws edelman.’⁴⁷ De Zeeuwse adel verzette zich tegen ‘de aanmatigende politiek’ van de Hollandse graven uit het Huis van Avesnes ‘die een bedreiging vormde voor hun macht en een zekere graad van autonomie.’ Om die reden gaf Velthem de rol die Jan van Renesse tijdens de Guldensporenslag speelde extra glans.⁴⁸ Op dit punt gaat Trio te kort door de bocht, zeker omdat hij niet aangeeft, welke periode hij op het oog heeft: de jaren rond 1302 of de tijd waarin Velthem zijn *Voortzetting* componeerde: rond 1315. Bepaaldelijk in de eerste periode hield Gerard van Voorne nog de zijde van de Avesnes toen Jan van Renesse al in ongenade gevallen en uit Zeeland verbannen was.⁴⁹ Men zal het, los hiervan, met Trio eens zijn dat Velthems tekst een ‘adellijke ontstaanscontext’ had en voor een adellijk publiek was geschreven. Het betekent niet alleen dat het belang van de (Vlaamse) edelen tijdens de slag wel eens te zwaar wordt aangezet ten opzichte van dat van de gemeentelijke milities, maar vooral ook dat de beschrijving van de slag moest voldoen aan allerlei literaire conventies en boordevol topoi en stereotiepen uit de ridderepiek zit.

Toch weigert Trio uiteindelijk — uit een soort van historisch lijfsbehoud? — om Velthem als bron geheel af te schrijven. Want Velthem mag de werkelijkheid dan hier

⁴⁶ Vgl. voor deze interpretatie ook Lambert, ‘De Guldensporenslag’, 380-381; L. Jongen, M. Piters, ed., ‘Ghi Fransoyse sijt hier onteert’. *De Guldensporenslag [door] Lodewijk van Velthem. Kritische editie van de Middelnederlandse tekst uit de Voortzetting van de Spiegel historiael met inleiding en vertaling* (Leuven, 2002) 22-25.

⁴⁷ Velthem hoopte zo het ambt van kapelaan van Voorne te krijgen, dat eerder door Jacob van Maerlant was bekleed als wiens literaire erfgenaam Velthem zich beschouwde. Trio, ‘Vlaanderen de Leeuw’, 95-98.

⁴⁸ Trio, ‘Vlaanderen de Leeuw’, 96.

⁴⁹ Vriendelijke mededelingen van dr. A. Janse te Leiden en dr. J. W. J. Burgers te Amsterdam. Vgl. A. Janse, ‘Hoe de eerste partijen in Holland kwamen’, in: D. E. H. de Boer, E. H. P. Cordfunke, H. Sarfatij, ed., *1299: één graaf, drie graafschappen. De vereniging van Holland, Zeeland en Henegouwen* (Hilversum, 2000) 93-106, 99-100.

en daar gekneet en vervormd hebben, ‘dat betekent op zich nog niet direct dat hij niet tegelijkertijd [sic] een juiste voorstelling van zaken kan [hebben] [ge]geven.’⁵⁰ Maar op welke punten gaf hij die ‘juiste voorstelling’ nu wél en op welke niet? Trio heeft het antwoord op deze vraag gezocht in twee verschillende richtingen: ten eerste in de substitutie van Velthem als primaire informatiebron door een andere min of meer contemporaine tekst, de *Annales Gandenses*, en ten tweede door te navigeren op zijn eigen ‘militaire logica.’ Beide oplossingen roepen meteen nieuwe bezwaren op. De Gentse annalen zijn veel minder uitvoerig over de Guldensporenslag zelf dan Velthem. En hoeveel militaire logica bezit een vredige mediëvist als Paul Trio — hoe zeker is het trouwens dat de strijdende partijen zich onder de extreme omstandigheden van een veldslag ‘logisch’ gedroegen?

Er zijn zo nogal eenvoudig gaten te schieten in Trio’s alternatieve versie van de Guldensporenslag, maar hij komt zeker ook met interessante observaties. Dat geldt dan in het bijzonder voor de beken en sloten die op grond van verschillende latere beschrijvingen van het slagveld zo’n belangrijke plaats zijn gaan innemen in de standaardvoorstelling van Verbruggen. Terecht merkt Trio op dat noch Lodewijk van Velthem — die hij op dit punt wél krediet wil geven — noch de *Annales Gandenses* ook maar één toespeling op enige Waterloo maken. Hetzelfde geldt trouwens voor de vroegste uitbeeldingen van de slag — die op de zogenaamde Oxford chest en die op het veelvuldig afgebeelde miniatuur in een handschrift van de *Grandes Chroniques de France* van ca. 1330 dat te Brussel wordt bewaard. Dus toont Trio de moed om in zijn alternatieve beschrijving van het verloop van de strijd op het Groeningekouter het water helemaal weg te laten. Weliswaar vergeet hij voor het gemak te vermelden dat ‘[gegraven] sloten’ — *fossies* — wel degelijk worden genoemd in een ogenschijnlijk betrouwbare contemporaine Frans bron, maar omdat daarin wordt gesuggereerd dat de Franse commandant Robert van Artois de sloten voorafgaand aan de slag had laten dempen (*remplir*), komt het resultaat op hetzelfde neer: tijdens de slag speelde water geen rol.⁵¹

Andere punten overtuigen minder, of helemaal niet. Ik noem er twee. Ten eerste acht Trio het onlogisch dat de zwaar gepantserde Vlaamse ridders te voet gevochten zouden hebben, zoals Lodewijk van Velthem beweert — en Verbruggen ook gelooft. Maar waarom? Dat ridders, wanneer dat tactisch uitkwam, te voet vochten, weten we van menige andere veldslag uit de latere Middeleeuwen. En zeker in dit geval woog het psychologische voordeel — de adel, inclusief de twee Dampierre’s, vocht zij aan zij met het gemeen — al gauw op tegenover het eventuele strijdkundige nadeel.

Het andere punt betreft de rol op het slagveld van de Zeeuwse edelman Jan van Renesse, die meestal wordt gezien als de hoogste commandant van de Vlaamse troepen. Trio wil dat niet geloven. Veel logischer komt het hem voor dat de twee voor Kortrijk aanwezige telgen uit het Huis van Dampierre, Gwijde van Namen en Willem van Gulik, de leiding hadden. Dit lijkt me misplaatst chauvinisme, zoals ook Dirk Heirbaut in een studie van de Vlaamse aanvoerders meent: ‘Uiteindelijk is het niet zo leuk om

⁵⁰ Trio, ‘Vlaanderen de Leeuw’, 99.

⁵¹ Het citaat uit de rekening bij Boffa, ‘Het belang’, 25, noot 11.

te moeten erkennen dat de grote verantwoordelijke voor de Vlaamse overwinning in 1302 een ‘buitenlander’ was.’ Maar, ‘als de Vlamingen op het slagveld van Kortrijk daar geen punt van maakten, waarom zouden wij dat dan wel doen?’⁵² Inderdaad zijn de overwegingen die vóór Renesse’s hoofdrol pleiten sterker dan de tegenargumenten. De Zeeuw was ouder, had een veel grotere gevechtservaring dan de Dampierre’s en werd vermoedelijk speciaal voor de riskante expeditie naar Kortrijk ingehuurd. De Dampierre’s daarentegen waren onervaren twintigers en zeker Willem van Gulik komt over als een onbesuisde jongeman met een duistere zijde, bepaald niet iemand om een leger aan toe te vertrouwen. Daarbij was Renesse’s positie op het slagveld — in de tweede linie — te vergelijken met die van de Franse aanvoerder, Robert van Artois. Het beste argument wordt echter niet door Heirbaut genoemd. Het is te vinden op het zoëven al genoemde miniatuur waarop twee herkenbare ridderfiguren staan afgebeeld. De ene is onmiskenbaar Robert van Artois, die van zijn paard getrokken wordt. De andere wordt gewoonlijk geïdentificeerd als Gwijde van Namen⁵³, maar dat is moeilijk houdbaar. De tweede ridder draagt namelijk een schild met daarop als wapenteken een klimmende gouden leeuw op een veld van keel (rood). Dat was het wapen van Renesse, niet van de Dampierre’s.⁵⁴ Dat Jan van Renesse dit wapen inderdaad te Kortrijk voerde, staat met zoveel woorden te lezen in de rijmkroniek van Lodewijk van Velthem, waar de auteur in het Franse kamp voor de slag het volgende gesprek laat plaatsvinden:

Een baniere sagicker blaken/
den lupart van goude gebatelgeert/
int velt van kele geordineert./
Van Brabant sprac doe her Godevard:/
Die ridder die draecht den lupart/
dats die gene, dat segic die/
daer ic meest af ontsie./
Hets mijn her Jan van Rinesse.⁵⁵

52 D. Heirbaut, “In die werelt en esser niet sesse die bet van oorloge weet.’ Jan van Renesse en de andere Vlaamse aanvoerders in de Guldensporenslag’, in: Trio, *Omtrent 1302*, 111-136, citaat op 128.

53 Aldus Cardon, Stroobants, ‘De uitbeelding’, 174, met op pagina 173 een afbeelding.

54 Zie voor de wapenschilden van de aanvoerders in de slag bij Kortrijk de verder wat merkwaardige website www.liebaert.org.

55 Jongen, Piter, *Ghi Fransoyse*, 132. Hun vertaling luidt: ‘Ik zag er één banier wapperen, met daarop een klimmende gouden leeuw op een rood veld.’ Toen sprak Godfried van Brabant: ‘Voor de ridder die de Leeuw [sic] in zijn vaandel voert, ben ik het meest bevreesd. Dat is heer Jan van Renesse.’ De vertaling van ‘lupart’ door ‘leeuw’ (in plaats van ‘luipaard’) is ook heraldisch te rechtvaardigen. Onder andere C. Pama, *Rietstap’s Handboek der wapenkunde* (Leiden, 1961⁴) 138-140; *Middelnederlandsch Woordenboek* (CD-ROM SDU), s. v. ‘lupaert’ (waar naar deze passage in Velthem wordt verwezen). Het miniatuur in de *Grandes Chroniques* toont duidelijk een klimmende leeuw en geen (heraldische) luipaard. Wél is het zo dat het wapen van Renesse zoals dat uit latere tijd bekend is een klimmende aanzierende leeuw op een goud geblokt veld van keel toont. De afbeelding op de miniatuur is simpeler (net als Velthems beschrijving!). Vgl. C. E. G. ten Houte de Lange, *Repertorium familiewapens van bekende Nederlandse geslachten* (2 dln.; 's-Gravenhage, Rotterdam, 2001) I, 128; en J. D. Rietstap, *Wapenboek van den Nederlandschen adel* (2 dln.; Groningen, 1887) II, 102-116 en plaat 68. Een der aanzienlijke gesneuvelden aan Franse zijde, Jean de Burlats, seneschalk van Guyenne, voerde als wapen een gaande gouden leeuw op een veld van

Een van de intrigerende theoretische vragen die Trio's poging om het monopolie van Verbruggen op de beschrijving van de Guldensporenslag te doorbreken oproept, is of herinterpretatie van bestaande, gekende gegevens tot nieuwe historische 'feiten' kan leiden. Vooralsnog lijkt Trio's gooi in die richting niet geslaagd. Eerder zijn, wat 1302 betreft, bijgestelde interpretaties te verwachten op basis van nieuwe feiten in de zin van nieuwe basisinput, die dan vooral uit de hoek van de middeleeuwse archeologie te verwachten is.

Weliswaar heeft zich vanwege de stedenbouwkundige ontwikkeling van Kortrijk geen heuse slagveldarcheologie rond de Guldensporenslag mogen ontwikkelen, zoals bijvoorbeeld mogelijk bleek rond de slag bij Mohács van 1526. Toch heeft uitgebreid archeologisch onderzoek naar middeleeuws Kortrijk, uitgevoerd in de jaren 1990-2002, wel degelijk sporen aan het licht gebracht die nieuw licht kunnen werpen op het verloop van de slag. Ik denk dan met name aan de blootlegging van de funderingen van de kolossale dwangburcht waarvan de beheersing feitelijk de directe aanleiding tot de veldslag op 11 juli 1302 vormde.⁵⁶ Deze burcht, zo staat nu wel vast, bestond uit twee door water van elkaar gescheiden segmenten: de westelijke hoofdburcht die na de Franse inval van 1297 over de oude grafelijke burcht was heengebouwd en de oostelijke voorburcht waarvan de bouw pas in de herfst van 1301, dus minder dan een jaar voor de Guldensporenslag was aangevangen op het terrein van een kerk. Despriet's reconstructie maakt duidelijk dat de Vlaamse troepen op het slagveld niet direct door de 334 Franse bezetters van de burcht bedreigd kunnen zijn, zeker wanneer men aanneemt dat de meesten zich in de westelijke hoofdburcht bevonden. Men zou zich dus moeten afvragen, of het gemeentecontingent uit Ieper dat naar verluidt uit 500 man bestond en dat tot opdracht had om uitvallen uit de burcht tijdens de slag te verhinderen nu echt wel in zijn geheel stond opgesteld op de plaats die het van Verbruggen kreeg toegewezen, namelijk op het slagveld, aan de oostflank van het Groeningekouter. Dat lijkt mij nu eens, gegeven de situatie ter plekke, 'militair onlogisch.' Er was slechts één smalle doorgang van de voorburcht naar het slagveld, die gemakkelijk met minder mannen verdedigd kan zijn. Zou het merendeel van de Ieperlingen niet binnen de muren van Kortrijk bij de poorten van de hoofdburcht hebben gepost, eventueel in gezelschap van Kortrijkse weerbare mannen die buiten op het slagveld

keel. Zie de afbeeldingen op www.liebaert.org. Maar er is geen bijzondere reden om juist hem achter Artois af te beelden. A. D. Hedeman, *The royal image. Illustrations of the Grandes Chroniques de France 1274-1422* (Berkeley etc., 1991) 83-84, bespreekt deze miniatuur niet, wel een andere, uit een handschrift van de *Grandes Chroniques* van ongeveer dezelfde periode dat in verband is te brengen met de familie van één der andere belangrijke gesneuvelden aan Franse zijde, Filips de Schone's raadsheer Pierre Flote.

Door de weergave van Leeuw met een hoofdletter suggereren Jongen en Pitsers in hun vertaling van Velthems tekst dat Renesse het wapen van de Dampierre's voerde, *quod non*. Hetzelfde meent Heirbaut, *In die werelt*, 132, die de geciteerde passage uit Velthem vervolgens helemaal fout heeft gelezen, getuige zijn samenvatting: 'Jan van Renesse draagt ... het Vlaamse vaandel, een klimmende leeuw van sabel (zwart) op een gouden veld.' Een freudiaanse verschrijving die toch ook bij Heirbaut onderbewust Vlaams chauvinisme verradt?

⁵⁶ Ph. Despriet, 'Kortrijk in 1302: een geactualiseerd beeld', in: Van Caenegem, *1302. Feiten en mythen*, 159-169, 159-162.

konden worden gemist? Dit wordt trouwens duidelijk gesuggereerd op één van de frontpanelen van de Oxford chest.⁵⁷

TOT BESLUIT

Als geen andere gebeurtenis uit de middeleeuwse geschiedenis is de Guldensporenslag geschikt om te demonstreren dat geschiedenis zich continu heen en weer beweegt tussen informatie en feit, feit en interpretatie, evenement en structuur, tekst en context, reconstructie en constructie, relaas en mythe en *Wahrheit und Dichtung*. Door de verscheidenheid in benadering en disciplinaire achtergrond is de omvangrijke productie van historische publicaties die bij gelegenheid van de 700-jarige herdenking van de slag is verschenen in dit opzicht even fascinerend als leerzaam. *Grosso modo* is die productie te verdelen in studies over de opname van '1302' in een tweeledig — Belgisch en Vlaams — nationaal discours dat zich na 1830 in de nieuwe staat België ontvouwde, en studies over de gebeurtenissen in en omstreeks 1302. De eerste maken niet alleen duidelijk hoe '1302' van memorabele gebeurtenis uitgroeide tot een heuse *lieu de mémoire*, maar ook dat het die status niet lang geleden weer is kwijtgeraakt. Wat de laatste betreft, hebben vooral de juridische en sociaal-economische aspecten van de historische context waarbinnen '1302' moet worden gesitueerd zich mogen verheugen in aandacht. Ofschoon niet altijd vrij van enig Vlaams chauvinisme heeft die aandacht geleid tot een scherper en verfijnder beeld van de toedracht tot en de gevolgen van de gebeurtenissen in het voorjaar en de zomer van 1302 — en daarmee tot een (nóg) meer genuanceerde betekenisgeving — dan tot dan toe binnen de vooral tot Pirenne te herleiden interpretatiekaders beschikbaar was. Maar daarnaast blijkt dat zelfs over de Guldensporenslag zelf het laatste woord nog niet is gezegd. Gelukkig maar, want de kleur en de glans van een van de grote spektakelstukken uit de middeleeuwse geschiedenis mogen niet verbleken.

⁵⁷ Vgl. L. Devliegher, 'De omstrede "Kist van Oxford"', in: Van Caenegem, *1302. Feiten en mythen*, 262-285, 268 (afbeelding).

‘Wordt Nederland verdedigd?’ De discussie over de hoofdverdedigingslinie van de NAVO in het begin van de jaren vijftig

JAN HOFFENAAR

In augustus 1952 ging er een kleine schokgolf door Nederland. In de kranten verschenen alarmerende berichten dat Nederland bij een eventuele Sovjetaanval niet zou worden verdedigd. Waarom waren we dan nog lid van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), vroegen velen zich af. Parlementariërs eisten duidelijkheid van de regering. Aanleiding tot deze ophef was een artikel van Drew Middleton, de bekende correspondent van de *New York Times* in Bonn. Hij beschreef de groeiende oppositie van militaire leiders uit Nederland, de Bondsrepubliek Duitsland en enkele andere landen tegen de strategische opvattingen van enkele niet bij name genoemde Franse generaals die, aldus Middleton, het toekomstige debat over de geallieerde verdedigingsstrategie domineerden. De Fransen waren ‘interested mainly in the defense of Metropolitan France and the territories in Northern Africa.’ Zij waren niet geïnteresseerd in ‘holding the Low Countries and northwest Germany.’¹

Middleton openbaarde een belangrijke strategische discussie uit de vroege jaren vijftig. In West-Europa werd toen de militaire dreiging van de Sovjetunie als zeer reëel ervaren, terwijl de opbouw van de NAVO-strijdkrachten nog bij lange na niet zo ver was gevorderd dat zij een opmars van het Rode Leger konden weerstaan. De kloof tussen wat de NAVO militair gezien kon en wat zij zou moeten kunnen, was enorm. In het begin van 1952 was weliswaar het op het Europese geallieerde hoofdkwartier (het Supreme Headquarters Allied Powers Europe, SHAPE) opgestelde *Emergency Defence Plan* van kracht geworden, maar tegelijkertijd hielden de belangrijkste bondgenoten er hun eigen opvattingen én plannen op na.

In dit artikel wordt duidelijk gemaakt hoe en waarom Nederland klem kwam te zitten in dit krachtenveld van officiële geallieerde doelstellingen en plannen enerzijds en meer reële, dikwijls nationaal gekleurde opvattingen anderzijds. Dit vraagstuk wordt vanuit diverse invalshoeken bekeken. In de eerste plaats bestond er in deze opbouwjaren een, soms preciaire, trilaterale relatie tussen de NAVO, de Nederlandse regering en de publieke opinie. Het bondgenootschap was voorlopig militair tot minder in staat dan het zou wensen, de bevolking moest niet te veel worden verontrust, terwijl de regering met haar beleid én uitspraken als het ware fungeerde als een buffer tussen deze twee partijen. In de tweede plaats wordt de vraag gesteld hoe groot de rol van nationale belangen bij de geallieerde strategische en operationele planning was en welke rol SHAPE hierbij speelde. Ten derde wordt het vraagstuk benaderd vanuit de dubbele positie van Nederland tegenover de NAVO. Enerzijds was het de eisende partij (het wilde worden verdedigd), anderzijds zat het in de beklaagdenbank (het zou

¹ D. Middleton, ‘French idea of European defense opposed by more military leaders’, *New York Times*, 17 August 1952.